

*Г.Х. Яворська,
доктор педагогічних наук, професор,
професор кафедри мистецтвознавства
та загальногуманітарних дисциплін
Міжнародний гуманітарний університет,
м. Одеса, Україна*

*Д.М. Сенишин,
лікар,
сmt Східниця, Львівська область, Україна*

ПРОФЕСІОГЕНЕЗ МЕДИЧНИХ ПРАЦІВНИКІВ: ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ

***Анотація.** Автори статті розкривають теоретичні засади професіогенезу медичних працівників. Найбільш сприятливим для процесу є відповідність професійного і особистісного розвитку, коли досягнення професійних вершин одночасно є вершиною розквіту особистості. Враховуючи, що є незалежні і динамічні лінії розвитку інтелектуальної, мотиваційної, емоційної і поведінкової сфер, розгляд цих можливих ліній особистісного професіогенезу автор уточнює стосовно таких позицій: особистість над професією, особистість із професією, особистість без професії.*

***Ключові слова:** професіогенез, професіонал, професіоналізм, медичні працівники.*

Поняття «професіогенез» дедалі частіше використовується сучасними дослідниками професій (зокрема, психологами Є. Єрмолаєвою, В. Рибалко [1; 4] і педагогом Г. Яворською [2; 3]). Під професіогенезом розуміють розвиток особистості, зміни і перетворення її психологічної структури, зумовлені засвоєнням і здійсненням професійної діяльності. Цей процес особистісного розвитку і становлення професіонала від початківця до творця залежить від історичного розвитку системи професій як соціального інституту, від наявних освітніх систем, від соціально-економічних умов здійснення професійної діяльності [2; 3].

Загальною закономірністю професіогенезу є те, що всі його лінії (історична, економічна, інформаційна, особистісна) охоплюють закономірності розвитку особистості як професіонала і вимагають від неї власної активності в розвитку й утворенні психологічної структури, що забезпечуватиме професійну діяльність і особистісну ідентичність, яка її координуватиме. Будь-який індивідуальний професійний розвиток, незважаючи на відмінності в конкретних видах праці (медична, педагогічна, юридична тощо), має за мету формування особистості професіонала як суб'єкта, що має самостійно та якісно виконувати професійні функції з оптимальними психологічними витратами, – це і зумовлює **актуальність** проблеми.

Особистісний професіогенез відбувається за двома напрямками.

Перший напрям здійснюється через формування в особистості внутрішніх засобів професійної діяльності: накопичення спеціальних знань, умінь і навичок, необхідних і достатніх для певної предметної сфери, розвиток таких підструктур особистості, як мотивація професійної праці, професійні риси характеру, здатність до професійного спілкування, рефлексія, інтелектуально-творчі якості, адекватний індивідуальний стиль професійної діяльності залежно від психофізіологічних якостей. У процесі відбувається поступова структурна перебудова особистості і зростає її автономність при вирішенні професійних завдань.

Другий напрям становить засвоєння особистістю зовнішніх (соціальних) засобів професійної діяльності, що супроводжується накопиченням певних соціальних регуляторів у даному професійному співтоваристві; освоєння соціального простору професії, відповідних матеріалів і інформаційних засобів професійної діяльності [4].

Ці два напрями професіогенезу збігаються з процесом формування внутрішньої і зовнішньої професійної ідентичності особистості [5].

Мета статті – обґрунтувати теоретичні засади розвитку професіогенезу медичних працівників.

Професіонал, з нашої точки зору, – це соціально компетентна, психологічно зріла особистість, що відзначається високою професійною майстерністю, яка визначає її спосіб життя, особливий професійно орієнтований, відповідальний світогляд і почуття приєднання до певної професійної спільноти.

Професіоналізм як результат професіогенезу – це інтегративна характеристика професійно зрілої особистості як суб'єкта діяльності, спілкування, праці. Професійна зрілість включає: соціальну зрілість (володіння правовими нормами, засобами спільної професійної діяльності і співробітництва, прийнятими в суспільстві прийомами професійного спілкування тощо), особистісну зрілість (володіння засобами самовираження і саморозвитку, засобами протидії професійним деформаціям особистості), діяльнісну зрілість (володіння на високому рівні професійною діяльністю, засобами самореалізації і саморозвитку особистості в межах професії, здатність до творчих проявів власної індивідуальності) [6].

Професійна ідентичність складається тільки на достатньо високих рівнях оволодіння професією і є результатом узгодження особистістю складних колізій як особистісного, так і професійного розвитку: усвідомлення предмета і умов діяльності (розуміння суті самої професії, її законів), навколишнього соціального і професійного світу, а також себе як професіонала. Професійна ідентичність завершується формуванням індивідуалізованої моделі професійної поведінки, що зумовлює стереотипи поведінки в типових ситуаціях, творчі рішення в непередбачених обставинах, шляхи самореалізації особистості в контексті життєвого і професійного шляху. У структурі професійної ідентичності взаємодіють образ ідеального професіонала і образ самого Я-професіонала [5; 7].

Тільки особистісне проникнення у професію забезпечує розвиток майстерності і піднесення до професійних вершин. Професійна діяльність без особистісного опосередкування насправді призводить до виконання стандартного набору функцій, що руйнуються під час зіткнення з непередбачуваними життєвими та соціальними обставинами. Тільки особистісна професійна ідентичність дає змогу особі зорієнтуватися на ринку праці і правильно оцінити свої шанси, індивідуально зіставити стратегії пошуку професійної освіти, роботи зі своєю особистою цінністю як професіонала.

Професіонал – це особистість, яка володіє нормами професії як у мотиваційному, так і в інструментальному планах, результативно й успішно, з високою продуктивністю та якістю здійснює свою трудову діяльність, відзначається розвинутими професійними перспективами, самостійно будує сценарій свого професійного життя, розвиває свою особистість і індивідуальність засобами професії, протистоїть зовнішнім перешкодам, збагачує досвід професії оригінальним творчим внеском, сприяє підвищенню престижу своєї професії в суспільстві і суспільного інтересу до неї.

Розглянемо особливості взаємодії особистісного і професійного становлення на різних етапах життєвого шляху. Як зазначає Н. Ничкало, на кожній віковій стадії особистісний і професійний розвиток відзначаються своєрідним змістом, певною динамікою і співвідношенням [8]. Особистісний онтогенез є динамічним і насиченим, як у період дитинства, так і в дорослому житті, і старості. Однак про професійний онтогенез із повною визначеністю можна говорити тільки стосовно дорослого життя. На початку професійного онтогенезу особистість вже має певний стартовий рівень психічного та соціального розвитку, що можна визначити як стартовий професіогенетичний стан особистості. Оцінка цього стартового професіогенетичного стану особистості, її відображення в певних критеріях можливе через розкриття і психологічний аналіз головної події професіогенезу – вибору професії.

Особистісний і професійний розвиток взаємозумовлені. З одного боку, риси особистості (потреби, інтереси, рівень домагань, інтелектуальні особливості тощо) суттєво впливають на вибір професії та її подальший професійний розвиток. Вони можуть сприяти досягненню професійної майстерності, творчій самореалізації, а можуть стати на заваді професійному становленню. Таким чином, існують особистісний позитивний професіогенез і особистісний негативний професіогенез.

Особистісний позитивний професіогенез має місце за умови відповідності професії особистісним структурам, у разі досягнення успіхів, майстерності у професійній діяльності, що посилює мотивацію особистого розвитку і сприяє творчому розвитку та саморозвитку особистості засобами професії. Наприклад, у невропатолога, терапевта розвивається спостережливість, професійна увага, зростає креативність, емпатія. У результаті позитивного професіогенезу відбувається посилення особистісних структур і особистості загалом, формується професійний тип особистості з характерною манерою діяльності, поведінки, спілкування, інтересами, позиціями, що дедалі надійніше й успішніше виконує професійні обов'язки, вражає професійне середовище своєрідним професійним стилем, має стабільно високі досягнення, вважається незамінним [2; 3].

У результаті негативного професіогенезу особистість «згасає», деформується. Особа, яка не стала професіоналом (особистість без професійної майстерності), характеризується поведінковими ускладненнями, роздратованістю, конфліктністю, або ж виникає професійна обмеженість, упередженість, нечутливість до інших сфер, окрім професійної діяльності. Негативний професіогенез виникає за умови невідповідності особистості професії, за якої особистісна деформація буде збільшуватися під час тривалих професійних занять.

Професія впливає на процеси сприймання й уваги. Це виявляється у загостренні уваги до об'єктів і явищ, пов'язаних з професією, і зниженні інтересу до всього побічного, що зрештою призводить до однобічності світогляду, обмеженості, професійної упередженості. Від характеру професії людини значною мірою залежить характер її ідеології, духовні надбання, етика, симпатії та антипатії, смаки, звички і весь світогляд. Професія нав'язує людині свою «точку зору», з якою вона сприймає світ явищ і реагує на подразнення. Якщо аптекар сприймає його під кутом зору «унцій», то прокурор сприймає його *sub special* статей кодексу, священник – з точки зору принципів релігії, солдат – дисципліни і воєнної справи [2; 3].

Водночас в окремих випадках професійний розвиток може і випереджати особистісний: людина стає професіоналом із несформованими особистісними рисами. Це є можливим для тих професій, в яких домінуюче значення мають вузькоспеціалізовані професійні знання, уміння і навички технічного рівня (професії з мінімальною навантаженістю відповідальності особистості).

Можна виділити дві групи професій, відповідно до ролі особистості у здійсненні професійної діяльності:

– професії, в яких домінують вузькоспеціалізовані знання, уміння, навички, а вплив особистісних якостей на результат праці мінімальний; людина досягає професійної (інструментальної) майстерності незалежно від зрілості особистості і все одно може вважатися професіоналом;

– професії типу «людина–людина», в яких особистісна зрілість є головною і неодмінною умовою успішного професійного становлення [9].

Отже, є професіогенез, що не зачіпає особистісний розвиток, а є такий професіогенез, що зумовлений розвитком особистості.

Відображення у професійному виборі особистості її психологічної структури сприяє успішному оволодінню професією. Ряд професій на самому початку вимагає певних психологічних властивостей, на основі яких відбувається підбір до певних професійних груп (правоохоронцю потрібна фізична та психічна врівноваженість, педагогу потрібна комунікативна обдарованість, лікарю – психологічна врівноваженість, актору – емоційність тощо) [1; 5; 9]. Люди у разі невідповідності особистісних властивостей вимогам професії погано можуть впоратись з обов'язками, сприймають свою професію як муку, страждають від неї.

Кожне професійне середовище поступово декларує ряд вимог, яким має відповідати особистість, щоб бути визнаною професіоналом. Більшість професійних груп ставить достатньо серйозну кількість бар'єрів і перешкод (іспити, стаж, магістерська робота, дисертація тощо), що не дають змоги легко проникнути в ці групи і сприяють відбору людей із певними бажаними властивостями. В середині професійних груп досягнення вершин, визнання можливе лише за наявності певних психологічних властивостей і їх постійного розвитку.

Результатом впливу професії на особистість є своєрідність психологічного складу представників певних професійних груп, що достатньо усвідомлена суспільним досвідом [1; 2; 3; 5; 9].

Кожна професія – це своєрідне інтерперсональне середовище, тому що професія приваблює людей із певними особистісними установками. Члени кожної професійної групи характеризуються певною подібністю позицій, цінностей, орієнтацій; у типових ситуаціях вони доволі однаково реагують. Чим більше походить особистісна спрямованість людини на інтереси певної групи професіоналів, тим вищими є шанси досягти високої результативності і професійного успіху у цього члена професійної групи.

З огляду на це Дж. Холанд висунув гіпотезу, що існують відповідні типи особистостей, які надзвичайно швидко можуть увійти в своє інтерперсональне середовище, а саме реалістичне, інтелектуальне, соціальне, конвенціональне, підприємницьке, артистичне тощо [10].

Професійна діяльність впливає на бюджет часу людини: певні професії вимагають особливого часу, певної частини доби для виконання професійних обов'язків; планується інший час на власні потреби; від професії похідним є спосіб задоволення потреб, розваги (театр, концерт, казино, ресторан, туристичний похід), спілкування з іншими (вчений спілкується з людьми науки, лікар – із лікарями, виникають

політичні, мистецькі «тусовки», а працівник правоохоронних органів, на жаль, найчастіше спілкується з неблагонадійним контингентом тощо).

Ряд професій (лікар, юрист, вчитель) ставить високі етичні вимоги до поведінки, вимагає збереження професійних, службових таємниць (таємниця слідства, клієнта, лікарська таємниця, таємниця сповіді, таємниця комерційної чи дипломатичної угоди), що зумовлює відповідне ставлення до представників професійних груп, очікування нормативного професійного стилю.

Кожен професіонал, відповідно, створює свій певний професійний і соціальний побут: ученому відповідає лабораторія, художнику – майстерня, бізнесмену – офіс, робітнику – виробничий цех. Існує суспільно практикована територіальна локалізація професійних груп (робітничі та студентські гуртожитки, будинки вчених, літераторів, квартали мистецької богемі).

Однак професійний і особистісний розвиток, незважаючи на їх взаємозумовленість, необхідно розрізняти. У професійному розвитку виявляються внутрішнє середовище особистості, її активність, потреби самореалізації. Вибір і розвиток професійної діяльності – це реалізація певної особистісно визначеної стратегії життєвого сценарію. Високий і масштабний процес професійного розвитку можливий тільки за умови розвитку особистості, що здатна розпізнати наявний стан розвитку своїх властивостей, досягти усвідомлення необхідності змін і перетворень свого внутрішнього світу, здатна на пошук нових можливостей самоздійснення в праці. Але за своєю суттю професійний розвиток охоплює, перш за все, такі особистісні структури, що становлять психологічну основу засвоєння й оволодіння різними видами діяльності і є суттєвими для професійного успіху. Професійний і особистісний розвиток можуть підпорядковуватись і посилювати один одного.

Особистість може використовувати професію для своїх цілей, «підкорити професію» своїй особистості, щоб досягти певного способу життя, матеріального добробуту. У такому разі особистість утверджує себе над професією, виступає сама головною цінністю, дорожить собою як цінністю, а не професією, розглядаючи її як виконання алгоритмів певних професійних завдань, як відповідне виконання професійної ролі, що особистість не обходить. Іншим життєвим випадком є підняття професії як найважливішої цінності, в ім'я якої розгортається і відбувається утвердження своєї особистості в професії, вибудовується і формується особистість – «доростання особистості до професіонала». Динамізм двох ліній розвитку зумовлений невідповідністю структури діючого особистісного «Я» ідеальному професійному «Я».

Найбільш сприятливою для обох процесів є відповідність професійного і особистісного розвитку, коли досягнення професійних вершин є одночасно вершиною розквіту особистості. Враховуючи, що є незалежні і динамічні лінії розвитку інтелектуальної, мотиваційної, емоційної і поведінкової сфер, розгляд цих можливих ліній особистісного професіогенезу має бути уточнений щодо таких позицій: особистість над професією, особистість із професією, особистість без професії.

У цьому плані можуть бути зіставлені різні життєві колізії. Особливий випадок професійного розвитку – «усічення особистості», коли людина використовує свої індивідуальні особливості, що дають їй можливість вибудувати тільки ті моделі професійної поведінки, що призводять до соціальних досягнень, соціально адаптивної поведінки. З іншого боку, цінність особистісного розвитку може бути реалізована і поза професійним розвитком; лозунгом даної життєвої колізії є «не важливо, ким бути, важливо, яким бути». Зрозуміло, типізувати всі можливі співвідношення особистісного та професійного розвитку не просто [О. Деркач, Є. Селезньова, Р. Бернс, В. Агапов].

У професіогенезі можна виділити такі етапи: вибір професії, професійне самовизначення, стадія освіти і підготовки, адаптація до професійної діяльності, професіоналізація, досягнення високої продуктивності, професійна самореалізація. Професійному розвитку властива певна особистісна динаміка, яка поки що досліджена лише фрагментарно, визначає В. Рибалка.

Вибраний нами у дослідженні період професіогенезу зумовлений вибором професії, що є вихідною точкою професіогенезу, головною подією його старту. Вибір професії визначається певними тенденціями особистості, рисами і задатками. Як правило, це життєве завдання вирішується в підлітковому та юнацькому віці (до початку дорослого життя). У виборі професії акумулюється весь досвід особистості з пройдених етапів психічного розвитку.

Особистість, навіть якщо вона має обмежену кількість життєвих планів, буде деякі перспективи щодо майбутнього, і однією з таких життєвих перспектив є професія. Це життєве рішення, що взагалі дає зрозуміти, яке значення має для людини її власне життя. Ця перша серйозна актуалізація творчої сили розвитку людини глибоко описана в науковій літературі Є. Климовим, Г. Костюком, П. Сорочінін, Е. Еріксоном.

Для багатьох людей стан вибору є дуже складним. Особистість, що не змогла зробити професійного вибору, вибору освіти і кар'єри, відчуває себе втраченою, нікому не потрібною, перебуває в душевному розладі. Професійний вибір – це одночасно самовизначення і в інших сферах життєдіяльності в конкретній культурно-історичній ситуації. Важливим аспектом цього вибору є необхідність врахувати розвиток своєї особистості, всі його аспекти, адже за вибір, зроблений підлітком, буде нести відповідальність зріла людина (інша особистість).

Загалом динаміка професійного становлення особистості проходить три стадії: адаптації, становлення, стагнації. У межах дослідження професійної зрілості медичних працівників цю динаміку можна пов'язати з етапом їх професійної підготовки у вищому навчальному закладі (адаптація); пристосування до умов професії на робочому місці (становлення); досягнення найвищих результатів у професійній діяльності (акме) і поступове втрачання професіоналізму (стагнація).

Досягнення яскравого професійного акме, тобто зрілості, як свідчать дослідження, стає можливим завдяки таким особливостям пізнавальної сфери особистості, як активне відображення дійсності і здатність добре орієнтуватися в ній (реалістичне сприймання). Професіонали такого типу зберігають рідкісне вміння одночасно занурюватися в потік життя і бути поза ним, не в'язнути у власних переживаннях, а, зрозумівши їх причини, підніматися над ними. У своїй праці вони демонструють здатність знаходити відповідні для найскладніших ситуацій рішення і здійснювати їх. У сфері ж спілкування професіоналу в стані розквіту властива тенденція встановлення доброзичливих стосунків як в умовах професійної праці, так і поза нею, тенденція утримувати адекватний статус як у великому, так і у малому соціумі. Це ще раз підкреслює, що високий професіоналізм вимагає високої моральної зрілості особистості, яка відзначається відкритістю, чесністю, безпосередністю у вчинках і словах.

Особистісно орієнтований підхід ставить нові завдання під час вивчення проблеми професійного розвитку особистості медичних працівників санаторно-курортних закладів. Це:

- визначення змісту процесу професійного розвитку і розроблення відповідних концептуальних моделей професійного розвитку;

- прийняття до уваги динамічності процесу професійного розвитку і охоплення всього неперервного процесу професійного розвитку особистості від моменту вступу до школи через стадію самостійного і свідомого вибору професії до творчої самореалізації особистості;

- аналіз соціальних умов професійної підготовки та здійснення професійної діяльності в соціальних інститутах професіоналізації, освітніх системах, на ринку професій і соціальних групах, в умовах підприємства тощо.

Отже, означена проблема актуальна і вимагає подальших досліджень у галузі психології праці загалом та медичної психології зокрема.

ЛІТЕРАТУРА

1. Рибалка В.В. Особистісний підхід у навчанні старшокласників: [Монографія] / В.В. Рибалка. – К., 1998. – 160 с.
2. Яворська Г.Х. Формування соціально-професійної зрілості у курсантів-майбутніх офіцерів міліції: теоретико-методологічний аспект / Г.Х. Яворська. – Одеса: ОДУВС, 2005. – 247 с.
3. Яворська Г.Х. Професіогенез як механізм становлення і розвитку соціально-професійної зрілості майбутнього працівника міліції / Г.Х. Яворська // Наука і освіта: Зб-к праць. – Одеса, 2005. – № 1. – С. 34–44.
4. Ермолаєва Е.И. Професіональні якості спеціаліста в моделі його діяльності / Е.И. Ермолаєва. – Томск, 1979. – 52 с.
5. Завалишина Д.Н. Психологічна структура способностей. Развитие и диагностика способностей / Д.Н. Завалишина. – М., 1991. – 115 с.
6. Професіональні якості спеціаліста в моделі його діяльності. – Томск, 1979. – 52 с.
7. Кон И.С. Открытие «Я» / И.С. Кон. – М., 1978. – 367 с.
8. Ничкало Н.Г. Професіонально-технічне образование в Україні: проблеми досліджень / Н.Г. Ничкало. – К., 1999. – 28 с.
9. Климов Е.А. Психология профессионала: Избр. псих. труды / Е.А. Климов. – М., 2003. – 456 с.
10. Holland I. The Psychology of Vocational Choice. – Walthow Mass., 1996. – 196 p.

Г.Х. Яворская, Д.М. Сенишин. Профессиогенез медицинских работников: теоретические основы. – Статья.

Аннотация. Авторы статьи раскрывают теоретические основы профессиогенеза медицинских сотрудников. Наиболее эффективным для процесса есть соответствие профессионального и личностного развития, когда достижения профессиональных вершин являются одновременно и вершиной расцвета личности. Учитывая, что есть независимые и динамические линии развития интеллектуальной, мотивационной, эмоциональной и поведенческой сфер, рассмотрение этих возможных линий личностного профессиогенеза автор уточняет относительно таких позиций: личность над профессией, личность в профессии, личность без профессии.

Ключевые слова: профессиогенез, профессионал, профессионализм, медицинские сотрудники.

G. Jaworska, D. Senyshyn. Profession genesis of Medical Workers: Theoretical Basis. – Article.

Summary. The author reveals the theoretical basis Profession genesis u health workers health and recreational facilities. Most favorable for the process is matching the professional and personal development, while achieving professional peaks is both the pinnacle of prosperity personality. Given that the development of the individual is an independent and dynamic lines of its intellectual, motivational, emotional and behavioral areas, consideration of the possible lines of personal Profession genesis author clarifies the relative positions of: the identity of the profession, the identity of the profession, a person without occupation.

Key words: Profession genesis, professional, professionalism, medical staff.